

▲
Affiche tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913'.
W.C. Drupsteen, 1913-1914.
Reclame Arsenaal.

De Vrouw 1813-1913-2013

Inleiding

MIEKE AERTS EN LEX HEERMA VAN VOSS

5

Women 1813-1913-2013: Introduction

In their introduction to the theme of this issue Mieke Aerts and Lex Heerma van Voss sketch very briefly a number of differences between contemporary gender history and women's history as it emerged in the 1970s. They see gender history as moving away from a narrow focus on equal rights and emancipation: nowadays, gender is studied as a complex historical and social category, in creative dialogue with other important 'turns' in historiography, as epitomised by postcolonial and transnational history. In this way the articles in this issue are able to demonstrate that subjects such as consumer culture, labour relations, education and religion, are not only very relevant to gender historians, but also make a crucial contribution to our understanding of modern Dutch history.

In deze inleiding op het themanummer schetsen Mieke Aerts en Lex Heerma van Voss zeer globaal hoe hedendaagse gendergeschiedenis zich onderscheidt van vrouwengeschiedenis zoals die in de jaren zeventig van de twintigste eeuw ontstond. Het verschil is vooral gelegen in het verschuiven van de focus op emancipatie en gelijke rechten van vrouwen naar aandacht in den brede voor de complexe werking van sekse of gender als maatschappelijke categorisering. Op die manier treedt gendergeschiedenis in creatieve dialoog met bijvoorbeeld postkoloniale en transnationale wendingen in de geschiedschrijving en wordt zichtbaar dat thema's als consumentencultuur, arbeid, opvoeding en religie niet alleen relevant zijn voor gendergeschiedenis, maar meer in het algemeen voor een beter begrip van het moderne Nederland.

In 2013 vonden de eerste manifestaties plaats ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden. In dat kader besloot het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG) om het najaarscongres van dat jaar in samenwerking met de Vereniging voor Vrouwen- en Gendersgeschiedenis te wijden aan het aandeel van vrouwen in de koninkrijks geschiedenis van de afgelopen twee eeuwen. Een selectie daaruit is voor dit themanummer tot artikel omgewerkt.

De aanleiding voor het najaarscongres was een historisch evenement dat precies een eeuw eerder had plaatsgegrepen. Toen werd namelijk op initiatief van twee energieke leden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, Mia Boissevain en Rosa Manus, aan de Amsterdamse Amstel de grootschalige tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913’ georganiseerd. Het was de bedoeling van de organisatrices om een breed publiek te laten zien dat vrouwen hun steentje hadden bijgedragen aan de ontwikkeling van het koninkrijk, ja zelfs een steeds grotere hoeveelheid steentjes, zodat hopelijk vele Nederlanders ervan overtuigd zouden raken dat de vrouwenbeweging terecht het kiesrecht voor vrouwen opeiste. Die politieke agenda werd echter niet nadrukkelijk gepresenteerd. In plaats daarvan konden de bezoekers van de tentoonstelling zich een zomer lang amuseren met wat we nu *infotainment* zouden noemen. Er waren thematisch ingerichte zalen met onder andere portretten van vrouwelijke voortrekkers, er liepen in achttiende-eeuwse kostuums gehulde feministen rond voor het *living history* element, men kon door vrouwelijke kunstenaars vervaardigde objecten bewonderen, er was een nagebouwd Europees huis uit Nederlands-Indië te bezichtigen, er werden diverse films en filmpjes vertoond, en dat alles werd gelardeerd met statistieken betreffende de vooruitgang in de maatschappelijke positie van vrouwen en kritische demonstraties van oude en moderne werksoorten die meestal door vrouwen werden verricht (van huisindustrie tot verpleging en maatschappelijk werk). Koningin Wilhelmina liet zich bij de opening van de tentoonstelling officieel vertegenwoordigen en kwam ook persoonlijk onder veel belangstelling tot twee keer toe op bezoek. Dat, en ook het grote aantal ‘gewone’ bezoekers (ruim 200.000 in vijf maanden), werd door de organisatrices en door de pers gezien als een teken dat de tentoonstelling geslaagd was in de opzet om maatschappelijke erkenning te verkrijgen voor het aandeel van vrouwen in de

Koningin Wilhelmina bezoekt de tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913’.

Fotograaf onbekend.

Beeldarchief Atria, Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis.

geschiedenis van Nederland. De tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913’ werd zo uitgangspunt voor een congres ‘De Vrouw 1813-1913-2013’, en leverde daarvoor ook de thematische opzet.¹

Het inmiddels wel erg gedateerde, maar nog steeds vaak geciteerde, historisch overzicht *Van moeder op dochter* van Willemijn Posthumus-van der Goot en Anna de Waal droeg bij verschijning in 1948 de ondertitel ‘Het aandeel van de vrouw in een veranderende wereld’. Het werd in 1968 en in 1977 herdrukt met als ondertitel ‘De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd’. In 1998 verscheen honderd jaar na de tentoonstelling over Vrouwenarbeid *Vrouwen. Leven en werk in de twintigste eeuw* onder redactie van Hettie Pott-Buter en Kea Tijdens. De artikelen in dit themanummer hebben niet de pretentie dat zij de lezer een dergelijk globaal overzicht bieden. Het zijn eerder *capita selecta* uit de hedendaagse sociaal-culturele geschiedenis waarin de maatschappelijke positie van vrouwen op een als het ware vanzelfsprekende manier centraal staat.

Zonder de vernieuwende impulsen van de vrouwengeschiedenis-beweging uit de jaren zeventig van de vorige eeuw hadden dit soort artikelen niet geschreven kunnen worden, maar toch ziet de gendergeschiedenis van nu er op belangrijke punten anders uit. Het belangrijkste verschil met de oudere vrouwengeschiedenis, en ook met het perspectief dat aan de tentoonstelling van 1913 ten grondslag lag, is ongetwijfeld het ontbreken van de preoccupatie met achterstand en emancipatie uit achterstand. Misschien heeft dat te maken met het gegeven dat er anno 2013, onder andere dankzij het activisme van vele generaties feministen, van flagrante uitsluiting en achterstelling van vrouwen in Nederland gelukkig veel minder sprake is. Dat heeft duidelijk gevolgen voor de wijze waarop historici nu naar de plaats van vrouwen in de geschiedenis wensen te kijken. De nog steeds overduidelijk aanwezige verschillen in maatschappelijke positie van mannen en vrouwen blijven vragen oproepen, maar noch de vragen zelf, noch de antwoorden op die vragen lijken te worden ingegeven door een al dan niet expliciet als ideaal gehanteerd rechtlijnig vooruitgangsperspectief. Daarvoor in de plaats treden benaderingen waarin de positie van vrouwen welbewust contextueel wordt geschetst als hetero-geen,

1 De congrescommissie bestond uit Mieke Aerts, Leonie de Goei, Lex Heerma van Voss, Elise van Nederveen Meerkerk, Karlijn Olijslager en Margit van der Steen. De sprekers op het congres was gevraagd waar mogelijk speciaal aandacht te besteden aan de manier waarop de door hen behandelde thematiek op de tentoonstelling van 1913 aan de orde kwam. Verder werden zij uitgenodigd om niet zozeer een uitputtend chronologisch overzicht te presenteren van

veranderingen in de maatschappelijke positie van vrouwen tussen 1813 en 2013, als wel eigen accenten te leggen in de te behandelen periode, gesitueerd in de nationale en internationale historiografie van vrouwen- en gendergeschiedenis. Bovendien werd hen gevraagd rekening te houden met het feit dat het koninkrijk in 1813 en 1913 niet alleen witte vrouwen in Nederland omvatte, maar ook vrouwen in de koloniën.

contradictoir en complex vervlochten met die van andere vrouwen en natuurlijk ook mannen en kinderen. Dat maakt het mogelijk om wat er verandert aan de positie van vrouwen te beschouwen als exemplarisch of indicatief voor brede structuurveranderingen in de Nederlandse maatschappij.

De studies tonen, zoals gezegd, een aantal recente invalshoeken in de vrouwengeschiedenis die voor de jonge vrouwengeschiedenis van de tweede feministische golf en eerder nog onontgonnen terrein was. Hoewel de vrouwen die de tentoonstelling van 1913 organiseerden misschien niet altijd dachten dat deze onderwerpen noodzakelijkerwijs allemaal een eigen geschiedenis hadden, of dat die geschiedenis geschreven zou kunnen worden, is uit de aanwezigheid van deze thema's op de tentoonstelling van 1913 wel af te leiden dat de organisatrices ze allemaal tot de vrouwensfeer rekenden, en dat het terreinen waren die zij naar voren haalden omdat zij de bijdrage van 'de vrouw' aan de Nederlandse samenleving wilden schetsen.²

Dat geldt nadrukkelijk voor het onderwerp koloniën, hoewel 'wat laat tot de inrichting eener afzonderlijke "Koloniale Afdeling"' op de tentoonstelling besloten werd.³ Op de tentoonstelling was een Indisch huis te zien, en een zaal met onder meer producten van vrouwenarbeid uit de koloniën. Industriële nijverheid in het moederland kreeg vooral aandacht in de zaal over huisindustrie. Elise van Nederveen Meerkerk verbindt die beide thema's door de arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland en de koloniën op elkaar te betrekken. Zij sluit zo aan bij de recente ontwikkeling in de globale geschiedschrijving om niet alleen de invloed van kolonisator op de kolonie te onderzoeken, maar ook de *entanglement*, de onderlinge verwevenheid van koloniale en metropolitane geschiedenis. Al doende combineert zij de twee belangrijkste methoden van *global history*: de vergelijking tussen landen en het onderzoek van de transnationale uitwisseling en beïnvloeding.

Berteke Waaldijk richt haar aandacht op de relatie tussen vrouwenbeweging en maatschappelijk werk. Zorg is een sfeer die lang aan de aandacht van historici ontsnapt is, maar dankzij vrouwengeschiedenis in het vizier gekomen is. Zoals Waaldijk laat zien, wijzen in de historiografie van de zorg twee stromingen ieder op een verschillend aspect, respectievelijk op de *agency* van vrouwen in de zorg, en op de disciplinerende werking die van die zorg uitgaat op andere vrouwen, naast mannen en kinderen.

De rol van de vrouw als opvoeder is het onderwerp van Jeroen Dekker. Hij laat zien dat het moederschap als hoofdbestemming voor de gehuwde vrouw een oud ideaal is, maar dat praktische bezwaren tot lang na 1813 de

2 Dat de onderwerpen allemaal aandacht kregen op de tentoonstelling is opgelegd pandoer: zoals in deze inleiding beschreven werden de thema's die op het congres in 2013 aandacht kregen ontleend aan de catalogus van de tentoonstelling van 1913.

3 *Catalogus Tentoonstelling De Vrouw 1813-1913* (Amsterdam 1913) 417.

verwezenlijking ervan in de weg stonden. Pas in de jaren 1970 vond de omslag naar moederschap als deelbestemming plaats. Eerst werd door de vrouw geëist en al snel werd van de vrouw verwacht dat zij zich naast het moederschap ook op andere manieren ontplooiëde.

Jan Hein Furnée besteedt aandacht aan winkelen. Dat de organisatrices van de tentoonstelling wisten dat winkelen vrouwen – en mannen – trok, blijkt uit de mogelijkheden tot winkelen die zij op de tentoonstelling schiepen. Maar zoals Furnée beschrijft, heeft pas de laatste dertig jaar het onderzoek naar winkels en winkelen een grote vlucht genomen. Historici hebben consumptie en vertier opgevaarderd, en er ook een sfeer in gevonden waarin vrouwen – en mannen – *agency* hadden.⁴

Marjet Derks tenslotte, heeft aandacht voor religieuze vrouwen en sluit daarmee aan bij de *religious turn* in de culturele geschiedschrijving.⁵ Ook hier kon ruimte voor vrouwelijke *agency* gevonden worden, want hoewel preken vaak een mannenzaak was, vielen andere rollen, zoals die van gelovige of non, vaak toe aan vrouwen, zozeer zelfs, dat feminisatie van de religie een onderwerp van debat en onderzoek werd.⁶ Derks kijkt vooral naar de plekken waar de vrouwelijke rol in de religie schuurde, van de voorbereidingscommissie voor het theologische deel van de tentoonstelling van 1913 zelf tot de strijd van katholieke vrouwen over hun positie binnen hun kerk. Ze vraagt daarbij aandacht voor de verschillen tussen en binnen religies, in hoe vrouwen vorm gaven aan hun religie en hoe dat gerepresenteerd werd.

De artikelen weerspiegelen dus recente ontwikkelingen binnen het historische onderzoek naar de positie van de vrouw in hun aandacht voor de verwevenheid tussen de koloniale vrouwenarbeid en die in het moederland, voor maatschappelijk werk, opvoeding, consumptie als prettige vrijetijdsbesteding in de vorm van winkelen en voor de vormgeving van religie.

4 Voor vrouwelijke consumptie, zie de verwijzingen bij Jan Hein Furnée, en bijvoorbeeld Christine Delhaye, *Door consumptie tot individu. Modebladen in Nederland 1880-1914* (Amsterdam 2008). Voor die van mannen, bijvoorbeeld, Gary Cross, 'Consumer History and the Dilemmas of Working-Class History', *Labour History Review* 62 (1997) 261-274; Mark A. Swiencicki, 'Consuming Brotherhood: Men's Culture, Style and Recreation as Consumer Culture', *Journal of Social History* 31 (1997/1998) 773-808; Jill Greenfield, Sean O'Connell en Chris Reid, 'Fashioning Masculinity: Men Only, Consumption and the Development of

Marketing in the 1930s', Twentieth Century British History 10 (1999) 457-476 en Laura Ugolini, *Men and Menswear: Sartorial Consumption in Britain, 1880-1936* (Aldershot 2007).

5 Zie het themanummer 'Sex, Gender and the Sacred: Reconfiguring Religion in Gender History', *Gender & History* 25 (2013) 3.

6 Joanna de Groot en Sue Morgan, 'Beyond the 'Religious Turn': Past, Present and Future Perspectives in Gender History', *Gender & History* 25:3 (2013) 395-422, 397; Rebecca Rogers, 'Retrograde or Modern?: Unveiling the Teaching Nun in Nineteenth-Century France', *Social History* 23 (1998) 146-164.

Ze kunnen stuk voor stuk aansluiten bij onderdelen van de tentoonstelling van 1913. De organisatrices van die tentoonstelling benadrukten de rol van vrouwen in de thuisarbeid, in de koloniën, en het maatschappelijk werk, de opvoeding en de religie als argumenten bij een rechtenvertoog.⁷ Als vrouwen op zo veel maatschappelijke velden een rol van betekenis speelden, was er geen aanleiding meer hen niet ook volledige burgerrechten te geven, was er geen motief meer hen het kiesrecht te ontzeggen, of economische zelfstandigheid of de toegang tot bepaalde ambten of beroepen.⁸

Toen op de tweede feministische golf in de jaren zeventig van de twintigste eeuw de belangstelling voor vrouwengeschiedenis groeide, hadden vrouwen al deze formele rechten verworven. Het rechtendiscours had desalniettemin een grote invloed op de beweging, en ook op de vrouwengeschiedenis. Formeel waren beroepen, economische activiteiten en de politiek, de universiteit en de media misschien wel open voor vrouwen, maar feitelijk waren de kansen van mannen en vrouwen niet gelijk. Beleidsmakers en politici beoordeelden vrouw en man niet gelijk en beleid en regelgeving getuigden daarvan. Typische vrouwenberoepen en vrouwenactiviteiten waren achtergesteld, en in het historisch onderzoek onderbelicht. Seksualiteit en relaties leden onder een dubbele moraal. De vrouwenbeweging zelf was volop voorwerp van onderzoek, evenals het verkrijgen van burgerrechten, maar dat vrouwen in de traditionele filantropie, zorg en moederschap hun mannetje stonden, was *vieux jus*. Moederschap werd wel onderzocht, maar typisch via de invalshoek van beleidsinterventies als het consultatiebureau. De filantropische activiteiten van de Reveilvrouwen werden wel onderzocht, maar met als onderzoeksvraag of die de basis vormden van een bijdrage van die vrouwen aan de feministische beweging.⁹

- 7 Winkelen, hoewel – zoals Furnée laat zien – zeer aanwezig op de tentoonstelling, speelde zo'n rol niet.
- 8 Een dergelijk rechtendiscours speelt in de huidige selectie artikelen alleen een rol in de bijdrage van Marjet Derks, waar het kritisch geëvalueerd wordt.
- 9 Jacqueline Spoorenburg, 'Bakerpraat of doktersadvies? Arbeidersvrouwen en zuigelingen­zorg in Amsterdam tussen 1900 en 1914', *Een tipje van de sluier* 3 (1984) 78-95; T. de Bie en W. Fritschy, 'De "Wereld" Van Reveilvrouwen. Hun liefdadige activiteiten en het ontstaan van het feminisme in Nederland', in: J. Reijls e.a.

(eds.), *Zesde Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (Nijmegen 1985) 30-58; zie ook de bespreking van dit artikel in de bijdrage van Berteke Waaldijk. Deze impressie van de vroege vrouwengeschiedenis is gebaseerd op de drie tipjes van de sluier en de eerste tien Jaarboeken voor Vrouwengeschiedenis. Een overzicht van de inhoud van die tien jaarboeken is opgenomen in: Els Kloek, 'Vrouwengeschiedenis en het vaktijdschrift: een inventarisatie', in: Francisca de Haan e.a. (eds.), *Het raadsel vrouwengeschiedenis. Tiende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (Nijmegen 1989) 153-171, 166-171.

Dit themanummer brengt in beeld dat de historiografie inmiddels een slag verder is. Het verwerven van de burgerrechten door vrouwen, inspireert de hedendaagse vrouwenhistorici niet bijzonder, het rechtenvertoog is niet centraal in het onderzoek. Historici zijn overigens wel geïnteresseerd in alle sferen waarin vrouwen actief waren. Over alle sferen die onze voormoeders van 1913 in hun tentoonstelling aan de orde stelden, weten zij dus iets bij te dragen. Die bijdragen zijn verankerd in de ontwikkelingen van de algemene historiografie, die mede vorm wordt gegeven door de recente geschiedschrijving van gender. ◀

Mieke Aerts (1952) is Wilhelmina Drucker hoogleraar Politieke geschiedenis van gender in Nederland aan de Universiteit van Amsterdam. Recente publicaties op het terrein van gendergeschiedenis: Mieke Aerts en Myriam Everard, 'De dingen van Titia van der Tuuk. Dr. Phelan's health exerciser en de materiële politiek van een feministe', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 31 (2011) 31-53; Mieke Aerts, 'Hollandsche vecht-suffragettes? Een kwestie uit de geschiedenis van het Nederlandse feminisme, *BMGN-Low Countries Historical Review* 124:4 (2009) 599-617; Mieke Aerts, 'Feminism from Amsterdam to Brussels in 1891: Political Transfer as Transformation', *European Review of History* 12:2 (2005) 347-362. E-mail: w.d.e.aerts@uva.nl.

Lex Heerma van Voss (1955) is directeur van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (KNAW) en bijzonder hoogleraar Geschiedenis van sociale zekerheid aan de Universiteit Utrecht. Hij doet verder onderzoek naar de vergelijkende geschiedenis van beroepen en de Noordzee. Recente publicaties: Lex Heerma van Voss, 'Bakunin and Bacon Cake: E-editing in Social History', in: Aad Blok, Jan Lucassen en Huub Sanders (eds.), *A Usable Collection* (Amsterdam 2014) 318-329; L. Heerma van Voss, M.H.D. van Leeuwen en E. van Nederveen Meerkerk, 'Provisions for the Elderly in North-Western Europe: An International Comparison of Almshouses, 16th-20th Centuries', *Scandinavian Economic History Review* 62 (2014) 1-16; Lex Heerma van Voss e.a., 'Mutiny and Maritime Radicalism in the Age of Revolution: An Introduction', *International Review of Social History* 58 (2013) 1-14. E-mail: lex.heermavanvoss@huygens.knaw.nl.